

KUR'ÂN'IN KENDİNE ÖZGÜ YORUMBİLİM METODOLOJİSİ: TE'VÎL

Hüseyin DOĞAN*

Özet

İslâm düşüncesinin kendi içsel dinamiklerinden hareketle varlık bulmuş olan "te'vil metodolojisi", İslâm bilgin ve düşünürlerine özellikle kelâmcılara, dinsel metinleri anlama veya yorumlama konusunda büyük bir açılım ve kolaylık sağlamıştır. Öyle ki, İslâm düşünsel serüveninin belli bir döneminde bilhassa da İslâm kelâmcılarına, benimsemiş ya da kabul etmiş oldukları birtakım görüş ve yaklaşımlarını temellendirebilme veya gerekçelendirebilme konusunda çok önemli fırsatlar ve imkanlar sağlayan "te'vil metodolojisi", damgasını vurmuş olduğu dönemle sınırlı kalmamış; tam tersine, bugün bile dinsel görüş ve yaklaşımlarını değişik kategorilerde ifade etmek isteyen kimselere hizmet sunmaya devam etmektedir. Başka bir deyişle, 21. yüzyıl İslâm Kelâmı, özelde kalmak koşuluyla dinsel nassları anlama ve yorumlama konusunda modern dönemde bile, "te'vil metodolojisi"nin sunumlarını tartışır bir duruma gelmiş olup, günümüzde de te'vilden önemli derecede istifade etmektedir.

Anahtar Sözcükler: Te'vil, İslâm Kelâmı, Metodoloji, Nass, Hermenötik.

Methodology of interpretation to according to Qur'an itself: Ta'wil

Abstract

Contrary to the common assumption, "Ta'wil (interpretation) methodology", has come into a existence from the internal dynamics of Islamic thought, which has provided Islamic scholars and thinkers especially the Islamic theologians (Kalam scholars) with great openings and facilities to understand and interpret Islamic texts. Thus, "ta'wil methodolgy", provides theologians of Islam (Kalam scholars) with very significant oppurtunities and facilities in the course of the development of Islamic thought to establish firmly or reasoned thoughts or approaches which they have accepted or adopted. "Ta'wil methodology" has not been limited just to a period it has influenced. Contrary to this, it has still continued to serve those wishing to express their religious views and approaches with different categories. In other words, Islamic Kalam (theology) of the 21th century have benefited today to a large extent from the methodology under some particular conditions in understanding and interpreting the religious nasses even in the modern period and have started to discuss the presentations of "ta'wil methodology".

Keywords: Ta'wil, Islamic Theology, Methodology, Nass, Hermeneutic

* Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı (huseyindogan5555@hotmail.com)

I. Te'vilin İmkan ve Gerekliliği

“O, sana Kitab’ı (Kur’an) indirendir. O Kur’an’ın, bazı ayetleri muhkemdir ve onlar kitabın anasıdır. Diğerleri de, müteşâbihdirler. Kalplerinde herhangi bir eğrilik (kötülük) bulunanlar, fitne çıkarmak ve onun olmadık yorumlarını (Te’vil) yapmak için müteşâbih olan ayetlerinin ardına düşerler. Oysa, onların gerçek anlamını, sadece Allah bilir. İlimde uzmanlaşmış olanlar ise, “O’na inandık, hepsi Rabb’imizin katındandır” derler. Bu inceliği, ancak akıl sahipleri düşünüp anlar.”¹

Kur’ân-ı Kerim, öncelikle insanların doğru yola erişmelerini sağlamak ve daha sonra da iki dünya saadetini gerçekleştirmek amacıyla Allah tarafından melek aracılığı ile Peygamber’e (s.a.) ve bütün insanlığa sunulan kutsal bir metindir. Bu açıdan değerlendirildiğinde Kur’an, hemen hemen her hususta doğrudan muhatap aldığı insanı bilgilendiren ve söz konusu bilgilere insanları ulaştırmak ya da yönlendirmek için, dinsel metin olarak kendisinin sürekli bir biçimde okunmasını, anlaşılmasını ve kendi üzerinde “tedebbür” edilmesini istemektedir. Hz. Peygamber (s.a.) de, kimi hadislerinde Kur’an’ın anlaşılmasının önemini belirtmekte olup, gerçek kurtuluşun ancak onu doğru bir biçimde anlayıp prensiplerini uygulamaya geçirmekle gerçekleşebileceğini ifade etmektedir. Çünkü, bir şeyi anlamadan ve iyice özümsemeden sadece ezberlemek, tam ve kamil anlamda o şeyi öğrenmekle asla eşdeğer değildir. Bu nedenle, hangi karakter ve yapıya sahip olursa olsun, bir metni özellikle de Kur’an metnini sadece (literal) okumakla yetinmek, dahası onun anlam ve prensiplerini doğru anlamaya gayret etmemek, hiçbir biçimde geçerli bir davranış olamaz.

İşte böylesi bir hassasiyetten hareket etmiş olsa gerek ki, Müslümanlar, belli bir dönemden sonra Kur’an metninin anlaşılıp ve yorumlanmasının, Kur’ânî deyişle “te’vil” edilmesinin gereğine peşinen inanmışlardır.² Zira, insanların kendi düşünce ve fikirleri ile Kur’ân metninin lafızları arasında doğrudan ve birebir örtüşmenin olmadığı kimi durumlarda (özellikle de müteşâbih lafızlar söz konusu edildiğinde), okunmak veya anlaşılmak istenen metnin yorumlanması -İslam Kelâmı’ndaki söylemiyle metnin Te’vili- kaçınılmaz olarak bir çıkış yolu (metodoloji) kabul edilmiştir. Kabul edileceği üzere Hz. Peygamber’in (s.a.) vefatı ve özellikle de sahabe döneminin son-

1 Âl-i İmrân 3/7.

2 Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî, *Cevâhiru'l-Kur’ân ve Düreruh*, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1426/2005, s. 36-37; a.mlf.; *Kânûnu't-Te’vil*, tah. Muhammed Zâhid el-Kevserî, Kâhire 1359/1940, s. 1-2; el-Kâdî Ebû'l-Hasan Abdülcebbar, *Kitâbu'l-Muğnî fi ebvâbi't-tevhîd ve'l-âdl*, tah. Mahmûd Muhammed el-Hudayrî, nşr. İbrâhîm Madkûr-Tâhâ Hüseyin, Kahire: el-Müessesetü'l-Mısıryyetü'l-Âmme li't-Te'lif ve'l-Enbâ' ve'n-Neşr, 1958, V, 213.

larına doğru beliren ihtiyaçlar doğrultusunda Kur'an metnine başvuran Müslümanlar, aradıkları çözüm noktasında dini nassların daha özelde de Kur'an'ın te'vilini daha anlamlı ve rahatlatıcı bulmuşlardır. Hiç kuşkusuz bu çalışma, bir "anlama" ve "yorumlama" faaliyeti olunca, her zaman için ortak bir paydada birleşmenin zorluğu da takdir edilmektedir. Zira, ortada duran (kutsal) metnin, te'vilcinin ve te'vil eyleminin kendine özgü koşulları bulunmaktadır. Bunlara, bir de elde edilmek istenilen husus (maksat) eklenince, aynı noktada buluşmanın imkansızlığı iyiden iyiye derinleşmektedir. Öte yandan, Kur'an metninin doğru bir şekilde okunması ve anlaşılması söz konusu olunca, esasında onun anlaşılması ve ilk indiği (tenzîl) sıradaki kavram ve ifadelerin asıl anlamlarına ya da bu kavram ve ifadelerin kendi bağlamlarına ilişkin saptamaların yapılması veya insana sunmuş olduğu bilgilerin hayata aktarılması için nelerin yapılması gerektiği lüzumu varsa, onların bi-zatîhi yapılması gerektiğinin de anlaşılması gerekmektedir. Hiç kuşkusuz böylesi bir yöneliş ya da arayış, Kur'an metninin yeni bir mealı olabileceği gibi bu meal çalışmalarından çok daha özel bir aşamayı ifade eden te'vil çalışması da olabilmektedir.

II. Te'vilin Mahiyeti

Kabul edileceği üzere hiçbir sözcük ya da kavram, dini metinleri bunlar içinde özellikle de Kur'an'ı anlama ve yorumlama konusunda, te'vil kavramı kadar etkili ve önemli olmamıştır. Zira, çeşitli sebeplerle kendilerine yanlış anlamlar yüklenen diğer bazı Kur'ânî lafızlar, sadece içinde geçtikleri kimi ayetlerin yanlış veya eksik anlaşılmasına neden olmuş olabilir; buna karşılık te'vil kavramı ise, neredeyse bütün Kur'an metnini alakadar kılacak bir anlam ve muhteva zenginliğine sahiptir. Bu itibarla, İslâm düşüncesinde inançsal bağlamda çok belirgin bir semantik değişime ve itibara mazhar olan te'vil kavramı, kaynak itibarıyla "e-v-l" (ع-و-ل) kökünden türetilmiş olup «tef'îl» kalıbında bir mastardır.³ Te'vil kavramının türetildiği "e-v-l" kökü, "asla (orijine) geri dönmek ve ilk nedeni keşfetmek", "amaca yönelmek ve gitmek" veya "herhangi bir şeyin son durumu ve sonucu" gibi değişik birtakım anlamlara gelmektedir.⁴ Bunun yanı sıra, te'vil kavramının terim olarak,

3 Ali Ekber Babâyî-Muhammed Kâzım Şâkir, "Bâtın ve Te'vili'l-Kur'ân", <http://www.iec-md.org/bookstore/> (10.08.2009); Ebû Mansûr Muhammed el-Ezherî, *TeHzîbu'l-Luğa*, nşr. İbrâhîm el-Ebyârî, Kahire: Dâru'l-Kâtibi'l-Arabî, 1967, XV, 456-457; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I, 172; Ebû Nasr İsmâ'il b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh Tâcü'l-Luğa ve sihahu'l-Arabiyye*, nşr. Ahmed Abdulgafûr el-Attâr, Mısır 1956, IV, 1955-1956; Iysa A. Bello, *The Medieval Islamic Controversy Between Philosophy and Orthodoxy: Ijma and Ta'wil in the Conflict Between al-Ghazâlî and Ibn Rüşhd*, Leiden-New York 1989, s. 82-83.

4 Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-luğa*, nşr. Abdusselâm Muhammed Harûn, Beyrut 1991, I, 158; Ebû Zekeriyâ en-Nevevî, *TeHzîbu'l-esmâ ve'l-luğât*, Beyrut ts., s.

“herhangi bir şeyin başlangıcı ve ilk hareket noktası olması” gibi, farklı bazı anlamlara karşılık geldiğini belirten yaklaşım biçimleri de söz konusudur.⁵ Kısacası te’vil, söz konusu herhangi bir olayı ya da olguyu onu oluşturan ilk illetine ve temel sebebine yönlendirmek veya döndürmek anlamına gelmektedir. Nitekim, te’vil kavramı, Yûsuf suresinde bu anlam bağlamında kullanılmıştır.⁶ Söz konusu bu kullanımda te’vil kavramına yüklenen anlam, Hz. Yûsuf’un görmüş olduğu rüyânın te’vili, yani rüyâda görülen olay ve olguların gerçek sebep ve anlamlarının ortaya konmasıyla ilgilidir.⁷ Aynı şekilde, te’vil kavramının Kehf suresindeki kullanımında da, yine olayların ve olguların illetlerini, yani ilk nedenlerini açıklama ve ortaya koyma anlamı ön plânda tutulmaktadır.⁸ Nitekim, herhangi bir konuda amaca ulaşmak ve onu elde etmek, amaçlanan o şeyin ilk illetlerini ve temel nedenlerini belirlemek ve kavramakla mümkün olabilir.⁹ Buna göre, te’vil, anlamsal ve semantik açılımına da uygun olarak ilk bakışta Kur’an ifadelerinin veya söz dizgelerinin “ne söylemiş olduğunu” keşfetmekten veya çıkarsamaktan daha ziyade, söz konusu ifade ya da söz dizgelerinin muhataplarının gündemine girdiği ilk esnadaki temel misyonunu, yani onların “ne demek istediğini” tespiti çalışan akli, fikri ve ilmi bir süreci simgelemektedir. Öyle ki, bu doğrultuda faaliyet gösteren bir te’vil olgusu, okunmak veya anlaşılacak is-

28; Ebû Kâsım Râgıp el-İsfehânî, *el-Müfredât fi garibi'l-Kur'ân*, İstanbul: Kahraman Yay., 1989, s. 112; es-Seyyid eş-Şerif Ali b. Muhammed el-Cürcânî, *et-Ta'rifât*, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1416/1995, s. 54.

- 5 Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1360/1941, I, 334; Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ya'kûb İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1398/1978, s. 12-13 vd.; Ahmed Muhammed Şâkir, “Te'vil”, Kahire: Dâiretü'l-Me'ârifü'l-İslâmiyye, 1933, IV, 524-525; Ebû'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. 'Ömer ez-Zamehşerî, *Esâsü'l-belâğa*, Beyrut: Dâru's-Sadr, 1979, s. 25.
- 6 Sözelimi: “Onunla (Yûsuf) birlikte zindana iki delikanlı daha girdi. Birisi: “Ben rüyamda şaraplık üzüm sıkığımı gördüm” dedi. Diğeri de, “Ben rüyamda başımın üzerinde, kuşların yediği bir ekmeğe taşıdığımı gördüm. Bize, bunun aslına (te'vil) haber ver. Şüphesiz ki, biz, seni, iyilik yapanlardan görüyoruz” dedi.” (Yûsuf 12/36).
- 7 Seyyid Ahmed Abdülgaffâr, *et-Te'vilü's-sahih li'n-nassi'd-dînî*, İskenderiye: Dâru'l-Ma'rifeti'l-Câmi'iyye, 2005, s. 121; Abdülfettâh Ahmed Hâmuz, *et-Te'vilü'n-Nahvi fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Beyrut: Mektebetü'r-Rüşd, 1984, I, 145-146.
- 8 Bu âyetler meâlen şöyledir: “Adam, “İşte bu, birbirimizden ayrılmamız demektir” dedi. Şimdi sana sabredemediğin şeylerin iç yüzünü (te'vil) anlatacağım.” (el-Kehf 18/78) ve “...Babaları da iyi bir insandı. Rabb'in, onların olgunluk çağına ulaşmalarını ve Rabb'inden bir rahmet olarak definelerini çıkarmalarını istedi. Bunları, ben kendi görüşüme göre yapmadım. İşte, senin sabredemediğin şeylerin iç yüzü (te'vil) budur.” (el-Kehf 18/82). Bu hususta bkz. Seyyid Ahmed Abdülgaffâr, *et-Te'vilü's-sahih li'n-nassi'd-dînî*, s. 314-315; Muhammed b. Hamza b. Nasr el-Kirmânî, *el-Burhân fi tevcihi müteşâbihü'l-Kur'ân*, tah. Abdülkâhir Ahmed Atâ, Beyrut 1406/1986, s. 101.
- 9 Hüseyin Doğan, *İlk Dönem İslâm Kelâmcılarında Dinsel Metinleri Anlama ve Te'vil Problemi*, Samsun: Kardeş Ofset Matbaası, 2011, s. 49-55, 230-233.

tenen metnin doğrudan varlık bulmuş olduğu tarihsel ve yerel özelliklerine inmek ve bütün dilsel dokusunu ayrıntılı bir biçimde keşfetmekten müteşekkil bir çalışma olarak karşımıza çıkmaktadır. Hatta bir adım daha ileriye giderek söyleyecek olursak, Kur'ânî ve peygamberî bir bakış açısıyla hareket edilip ortaya konulacak bir te'vil çalışması, aynı zamanda "ilim" anlamına da gelmektedir. Zira, Kur'an da, kendi söylemiyle sadece "ilim sahiplerini", dinde "mürşîd" olarak kabul etmektedir. Bundan ötürü dinde, Allah ile birlikte hareket eden, akıl ve gönül birlikteliği sağlayabilen; Kur'an'ın söylemiyle, "hevâ ve heveslerinden uzak kalabilen"¹⁰ kimseler, Kur'ânî ve peygamberi seviyede te'vil çalışması içinde bulduklarından, onların yapmış olduğu anlama ve yorumlamalar, Kur'an'da ilim sahiplerinin birer çıkarılması veya değerlendirmesi olarak nitelendirilmiştir. Muhtemelen, Kur'an'ın bu meyanda salık verdiği değişik söylem ve üslup biçimlerinden aşırı derecede esinlenen el-Gazzâlî, te'vili, İslam ve Kur'an konusunda bilge ve arif (uzman) olanların yapabileceğini belirterek, te'vil yapmaya layık ve yetkili olarak gördüğü kimseleri şu şekilde tavsif etmektedir:

"Marifet denizinde/deryasında yüzmesini tamamiyle öğrenmiş olan, ömürlerini bu hususta harcayan, dünya ve dünyevi arzu ve isteklerden, mal, mülk, makam ve benzeri zevklerden yüz çeviren; ilim ve ameli sadece Allah rızası için yapan, kendisine itaat edilmesi gereken her şeye itaat eden ve kaçınılması gereken her şeyden uzaklaşarak dinin temel kural ve hükümlerini yerine getiren, Allah sevgisi dışındaki bütün şeyleri kalplerinden atan ve erişilmesi gereken Allah sevgisi (muhabbetullâh) makamına ulaşarak sadece dünya ve dünyevi olanı değil, aynı zamanda "ahireti" ve "firdevs-i 'alâyi" da hakir gören kimsedir."¹¹

Diğer yandan te'vilin, dildeki bu anlamlarının yanı sıra "tefsir", "beyân" ve "izâh" gibi diğer bazı anlamları da mevcuttur.¹² Nitekim, İbn Teymiyye (ö. 728/1327) te'vil kavramının, selef alimleri ve bilginlerinin terminolojisinde temelde iki anlama geldiğini belirtmektedir: Bunlardan ilkinde göre te'vil, zahirine uygun olsun ya da olmasın, herhangi bir kelâmın (söz) açıklanmasıdır. Bu anlam düzeyinde, te'ville tefsir arasında hemen hemen hiç fark yok

10 en-Necm 53/3-4.

11 Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî, *İlcâmü'l-'avâm 'an 'ilmi'l-Kelâm*, (Mecmu'atü'r-resâilü'l-İmâm el-Gazzâlî içerisinde), nşr. Mu'tasım Billâh el-Bağdâdî, Beyrut 1985, s. 72.

12 Ahmed Ali Zühre, *ez-Zâhir ve'l-Bâtın: Felsefetü't-te'vil fi'd-diyânâti's-semâviyye*, Dımaşk: Dâru Ninevâ, 2005, s. 11; Sallâh Abdülfettâh el-Hâlidî, *et-Tefsîr ve't-te'vil fi'l-Kur'ân*, Ürdün: Dâru'n-Nefâ'is, 1416/1996, s. 21-23; Fahrüddîn Muhammed b. 'Ömer er-Râzî, *Esâsu't-takdîs fi 'ilmi'l-Kelâm*, Beyrut 1995, s. 134-135; Muhammad Salleh Ja'afar, "Doğru'ya Yolculuk: İslâm Hermeneutiğinin Bir Tarzı Olarak Te'vil", çev. Sabri Yılmaz, <http://www.Kelâm.Org/Kelâm Araştırmaları>, 2:2 (2004), s. 168.

gibidir. Bilindiği üzere, tefsir ve te'vilin temel amaç ve hedefi, kutsal metinleri doğru ve en önemlisi de ilahi murada yaraşır bir biçimde açıklamak ve yorumlamaktır. Ancak, her ne kadar ulaşmak istedikleri hedef açısından olmasa bile, metodolojik olarak birisi daha çok rivâyete; diğeri de ilim ve irfanla desteklenen akıl ve dirayete dayanan tefsir ile te'vil ikilisi arasında, kavramsal (teorik) olarak önemli derecede benzerlikler bulunsa da, uygulama düzeyinde önemli sayılabilecek bazı farklılıklar vardır.¹³ Şöyle ki, tefsir söz konusu edildiğinde, daha çok bir metinde geçen kavram ve ifade tarzlarına bağlı kalınmak suretiyle kavramsal ve dilsel çözümlemeler yoluyla bir takım saptamalar yapılmaktadır. Buna karşılık te'vilde ise, tefsirin yapamadığı, yani bir metnin satırları arasına nüfuz ederek orada yer alan genel görünümlü ve biçimin ardında yatan gizemi ve sırları belirleme veya ortaya koyma yahut da aklın sezgisel ve sembolik gücünü kullanarak görünenden ve bilinenden hareketle görünmeyeni ve bilinmeyeni yakalama uğraşısı; eskilerin deyişle, "mantûk" ve "maksûdu" elde etme yönü ve girişimi, kısacası, daha çok sözün sahibinin amacını ve niyetini kestirebilme¹⁴ ön planda tutulmaktadır. Kısacası te'vilde, herhangi bir söz ya da metin ile ilgili olarak orada bulunan bir olgunun gerçekliği ve ilk asliyeti söz konusu edilmektedir. İşte bu sebeple olsa gerek ki, Seyyid Hüseyin Nasr te'vili, İslâm dinsel bildirileri (nasslar) üzerinde gerçekleştirilen bir "keşf hermenötüğü" olarak tarif ve tavsif etmektedir.¹⁵ Bu bağlamda, iki kavram arasında vurgulanması gereken bir diğer farklılık da, tefsir, kişiyi ilgili kavram ya da sözlerin harflerine (zâhir) bağlı kıldığı halde, te'vil ise, kişiyi metnin ve harflerin esaret ve tahakkümünden kurtarıp özgür kılarak ona, şeklin sınırlarının ötesinde asıl maksadı elde etme imkanını sağlamaktadır.¹⁶ Bu açıdan te'vil, tefsirde olduğu gibi ifadelere ve söz biçimlerine bağlı kalmaktan ya da metin üzerinde kavram oyunları (yapı-bozum) gerçekleştirmektense, ilahi söylemin dini gerçekliğine ve tinsel (mânevî) öneme sahip bir olgu olduğuna inanmaktadır.

13 Davut Aydüz, "Tefsir ve Te'vil Kelimeleri Arasındaki Farklar", <http://www.yeniumit.com.tr>, Temmuz-Ağustos-Eylül 2008, sayı: 81, s. 2-3 (22.08.2009).

14 Burhanettin Tatar, *Felsefi Hermenötik ve Yazarın Niyeti –Gadamer Versus Hirsch-*, Ankara: Vadi Yay., 1999, s. 137-141; Nasr Hâmid Ebû Zeyd, *Dinsel Söylemin Eleştirisi –Dinsel Metinleri Anlamada Bilimsel Bir Yönteme Doğru-*, çev. Fethi Ahmet Polat, Ankara: Kitâbiyât Yay., 2002, s. 238; M. Sait Şimşek, *Kur'an'ın Anlaşılmasında İki Mesele*, İstanbul: Yöneliş Yay., 1997, s. 52, 61.

15 Seyyid Hüseyin Nasr, *Knowledge and The Sacred*, New York: Crossroad, 1981, s. 263-264.

16 Ramazan Altıntaş, "Nass Karşısında Aklın Değersel Durumu", <http://www.Kelâm.Org/Kelâm Araştırmaları>, 1:1 (2003), s. 16-17; Ebû Mansûr Mumammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-sünne*, nşr. Muhammed Müstefid er-Rahmân, Bağdat 1983, s. 4-5; A. M. Ahmed Galli, "Mâtürîdî'nin Tefsîrinin Bazı Yönleri", çev. Hanifi Özcan, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: IV, İzmir, 1987, s. 468.

Selef âlimlerinin ve bilginlerinin, te'vile yükledikleri ikinci anlam ise, sözle ifade edilmek veya açıklanmak istenilen şeyin bizatihi kendisidir.¹⁷ Yani, eğer kelâm (söz), bir talep içeriyorsa, bunun te'vili sadece matlup olan fiilden ibarettir. Eğer, kelâm talep değil de bir haber içeriyorsa, bu tür kelâmın te'vili de, haber verilen şeyin bizzat kendisi olmaktadır.¹⁸ Bu söylenenlere göre te'vil, "herhangi bir sözü, gerçek delaletinden veya gerçek anlamından uzaklaştırarak dolaylı bir delalete ya da dolaylı bir anlama yuvarlamak, hamletmek"¹⁹ anlamına gelmektedir. Başka bir deyişle te'vil, açıklamak, beyan etmek ve bir lafzı literal anlamı dışında ihtimali bulunduğu başka bir anlama, bu anlamı destekleyen bir kanıtı dayanarak onu yönlendirmek demektir. Bu cümleden de açıkça anlaşılacağı üzere te'vilin bu tanımından şu iki önemli sonuç ortaya çıkmaktadır:

- i. Dinsel naslarda yer alan herhangi bir ibarenin ya da kavramın, her şeyden evvel te'vil edilebilecek olan bir anlam ve mahiyete sahip olması ya da buna olanak tanınması;
- ii. Söz konusu kavram veya söz dizgesinin, böylesi bir anlam ve mahiyete sevk edilebilmesi için, hususiyetle kendi yedeğinde dilsel bir kanıt taşımaya elverişli durumda olması gerekmektedir.²⁰

III. Sonuç ve Değerlendirme

Öyle görünmektedir ki, te'vil kavramı, semantik ve etimolojik çözümlenmelere göre Kur'ânî bir anlam ve içerik taşımaktadır. Zira, hadiseye bilgi kuramsal olarak yaklaşıldığında te'vil kavramının, İslâm düşüncesinde genel olarak kabullenilen veya bu doğrultuda savunusu yapılan birtakım anlam ve mahiyetlerin ötesinde içeriğe sahip bir kavram olduğu ortaya çıkmaktadır. Te'vil kavramının kendi eksenini etrafında döndüğü etimolojik çözümlenmeler, bizleri, bu kavramın Kur'an ve hadis²¹ dilindeki kullanım biçimine uygun

17 Takıyyuddîn Ahmed b. Teymiyye, *el-İklîl fi'l-müteşâbih ve't-Te'vil*, (Mecmu'u fetavâ içerisinde), nşr. Abdurrahmân b. Muhammed b. Kâsım, Riyad: Dâru Alemi'l-Kütüb, 1991, XIII, 288-289.

18 Zekeriya Pak, *Allah-İnsan İletişimi*, Ankara: İlâhiyât Yay., 2005, s. 11-12; Mustafa Öztürk, *Tefsir Tarihi Araştırmaları*, Ankara: Ankara Okulu Yay., 2005, s. 52.

19 İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, I, 176; Nasr Hâmid Ebû Zeyd, *el-İtticâhu'l-'aklî fi't-tefsîr -Dirâse fi kadîyeti'l-mecâz fi'l-Kur'ân 'inde'l-Mu'tezüle*, Beyrut 1993, s. 123-125; a.mlf. *Felsefetü't-te'vil: Dirâse fi te'vili'l-Kur'ân 'inde Muhyiddin İbni'l-'Ârâbi*, Beyrut: Dâru't-Tenvîr, 1993, s. 278.

20 İbn Abbâs, *Tefsîru İbn Abbâs - el-müsemmâ sahîfetü 'Aliyyi ibni Ebi Talhâ 'an İbn Abbâs fi Tefsîri'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, tah. Râşid Abdülmun'im er-Recâl, Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfe, 1411/1991, s. 124-125; a. mlf.; *Tenvîru'l-mikbâs min Tefsîri İbn Abbâs*, Beyrut: Dâru'l-Ceyl, ts., s. 42-43 vd.;

21 Te'vili, hadis dilinde örneklemek gerekirse: "Ey Allah'ım! Ona (İbn Abbâs), hikmeti ve Kitâb'ın (Kur'ân) yorumunu (te'vil) öğret." (Muhammed b. Yezid İbn Mâce, *es-Sünen*, nşr. M. Fu'âd Abdülbakî, Mısır 1373/1954, I, 58) ve "Rüya(m)da saçları kabarmış bir kadın gör-

birtakım anlam ve içeriğe sahip olduğunu göstermektedir. Bu nedenle, bilgi kuramsal ve etimolojik çözümlemelere göre konuşmak gerekirse te'vil kavramı, İslâm literatürüne ait özel bir kavram olup kullanılışı da yine bu özel istikamet doğrultusundadır. İslâm düşüncesinde dinsel metinlerin/nassların anlaşılması veya yorumlanması noktasında gerçekte tam bir "açılım" metodolojisi olarak benimsenen ve uygulanan te'vilin, her ne kadar kimilerince bu kavramın dışarıdan servis edildiği ya da ithal bir etikete sahip olduğu savı ileri sürülmüşse de²² esasında te'vil son çözümlemede kendi bağrımızdan çıkan bir olgu olarak Kur'ânî ve dini bir nitelik kazanmıştır. Bir bakıma te'vil, özel bir kavram olduğu kadar aynı zamanda Kur'ân'da yer aldığı biçimiyle özel nitelikleri haiz insanların yapabilecekleri bir husustur. Yukarıda da kısmen sözü edildiği üzere, Kur'an'da te'vil yapabilmek ya da bu payeye namzet olabilmek ilim, irfan ve hikmette zirve yapmış özel insan olan sadece Hz. Yûsuf'la ilişkilendirilmişken; aynı nitelik, hadis dilinde özel bir insan olan Hz. Peygamber'in (s.a.) açıklama, beyan, izah ve rüyalarıyla ilişkilendirilmeye çalışılmıştır. Bu açıdan bakıldığında, Yahûdiler'in ve Hıristiyanlar'ın kendi epistemolojilerinde yorumbilim (anlambilim) veya daha özel anlamda hermeneutic dedikleri şey, İslâm literatüründe te'vil kavramına ya da metodolojisine hiçbir şekilde karşılık gelmemektedir. Çünkü te'vil, "yorumbilim" ya da "hermeneutic"te olduğu gibi, herhangi bir metinde geçen bir ifade veya söz dizgesini ele alırken, söz konusu ifade ya da söz dizgesiyle ilgili olarak sadece "betimleme"de ve "açıklama"da bulunmakla yetinmemekle, aynı zamanda bir "öndeğide" de bulunmaktadır. Dolayısıyla, özeldir Kur'an genelinde İslâm terminolojisinde belirgin olarak kullanılan "te'vil" kavramı, yine bu sistemin ya da ilahiyatın düşünsel ve fikirsel mantalitesine uygun bir orijinalitede benimsenen ve kullanılan teknik bir kavramdır. Başka bir deyişle, "te'vil" kavramı, çok açık olarak ilk kez İslâm bilginleri ve düşünürleri tarafından kullanılmıştır.

Bu itibarla; Kur'an metninin kendine özgü bir anlama ve yorumlama tarzı ve metodolojisi olarak varlık bulmuş olan te'vil, İslâm düşüncesinde mutlak gerçekliği ve kesin bilgiyi elde etme²³ aracı olarak kullanılan ilmi bir di-

düm. Daha sonra bu kadını çıkarıp Cuhfe şehrine yerleştirdiler. Bunu, uykuında, Medine'deki vebâ hastalığının Allah tarafından Cuhfe şehrine nakledileceği biçiminde anladım/yorumladım (te'evvül)." (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, Beyrut ts., II, 107, 117, 137.) Bu hususta ayrıca bkz. Ebû Muhammed Abdillâh b. Müslim İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-ahbâr*, Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1928, II, 119.

22 H. Austryn Wolfson, *Kelâm Felsefeleri (Müslüman-Hıristiyan-Yahudi Kelâmı)*, çev. Kasım Turhan, İstanbul: Kitabevi, 2001, s. 43-51.

23 İsa Doğan, *İmâm Zeyd b. Ali (Hayatı, Mücadelesi, Bilge Kişiliği, Görüşleri ve Çağımızdaki Önemi)*, Ankara: Türkiye Diyânet Vakfı Yay., 2009, s. 315-316 vd.

siplindir. Hatta bunun da ötesinde te'vil, bir metin içinde "varlık" alanını ilgilendirmektedir ve nihâî amaç da bu varlığı ortaya çıkarmaktır. Zihin felsefesinin temel verilerine göre konuşmak gerekirse, te'vil, kendi içinde hiçbir engele takılmayacak ya da herhangi bir çelişkiye fırsat bırakmayacak derecede şeffaf ve bir o kadar da insani yönü olan aktivitenin ismidir. Bu yönüyle, yani İslam'ın ana ocağı Kur'an ve hadislerden hareketle varlık bulmuş olan te'vil ilminde, dış/batı kaynaklı kimi doktrinlerde olduğu gibi tamamen yüzeysel okuma ya da yüzeysel çözümlenmeler yerine akılsal, mantıksal ve sezgisel önemli saptamalar yer almaktadır. O nedenle, bütün teknik ve kuramsal çerçevesiyle dini bir içerik ihtiva eden ve temel dayanak ve argümanlarıyla Kur'ânî bir geleneğin yansıması olan te'vil anlayışı veya metodolojisi, esasında kişiyi/özneyi harflerin ve metnin esaret ve tahakkümünden kurtararak ona bir "özgünlük" tanımak, "kendi olabilme" becerisini sağlamak dahası, ithal etiketli ya da Batı kaynaklı kimi sanal oluşum ve çalışmalardan farklı olarak "zihinsel çaba ve tasavvuru" anlatmaktadır. Dolayısıyla, bu hâliyle te'vil ilmi, belli bir noktada durağanlaşan, statik, dogmatik ve kutsallaştırılmış bir paradigmayı değil; tam aksine, zihinsel açılımları, düşünsel dinamizmi, mantıksal sezgi gücünü, mukteza-i hâli, akılsal çıkarımları, varlığın gerçekliğini ve ontolojisini keşfetme hatta, hayatın ve metnin ilk ve asli anlamına doğru her zaman devam eden bir yolculuğun bizatihi kendisini ifade etmektedir.

Kaynakça

- Abdülcebâr, el-Kâdî Ebu'l-Hasan (ö. 415/1024), *Kitâbü'l-muğnî fi ebvâbi't-tevhîd ve'l-'adl*, tah. Mahmûd Muhammed el-Hudayrî, I-XVI c., nşr. İbrâhîm Madkûr-Tâhâ Hüseyin, Kahire: el-Müessesetü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li't-Te'lîf ve'l-Enbâ' ve'n-Neşr, 1958.
- Abdülgaffâr, Seyyîd 'Ahmed, *et-Te'vîlü's-sahîh li'n-nassi'd-dînî*, İskenderiye: Dâru'l-Ma'riftei'l-Câmi'iyye, 2005.
- Altıntaş, Ramazan, "*Nass Karşısında Aklın Değersel Durumu*", [http://www. Kelâm.org/Kelâm Araştırmaları, 1:1 \(22.08.2009\).](http://www.Kelâm.org/Kelâm Araştırmaları, 1:1 (22.08.2009).)
- Aydüz, Davut, "*Tefsir ve Te'vîl Kelimeleri ve Arasındaki Farklar*", [http://www.yeniumit.com.tr, Temmuz-Ağustos-Eylül 2008. \(22.08.2009\)](http://www.yeniumit.com.tr, Temmuz-Ağustos-Eylül 2008. (22.08.2009))
- Babâyî, 'Ali Ekber-Şâkir, Muhammed Kâzım, "*Bâtın ve Te'vîlü'l-Kur'ân*", [http://www.iec-md.org/bookstore/ \(10.08.2009\).](http://www.iec-md.org/bookstore/ (10.08.2009).)
- Bello, Iysa A., *The Medieval Islamic Controversy Between Philosophy and Orthodoxy: Ijma and Ta'wil In The Conflict Between al-Ghazâlî and Ibn Rüşhd*, Leiden, New York 1989.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâ'il Hammâd (ö. 393/1003), *es-Sihâh Tâcu'l-lüga ve sıhahu'l-'Arabiyye*, nşr. Ahmed Abdulgafûr el-Attâr, Mısır 1956.
- Cürcânî, es-Seyyîd eş-Şerîf 'Ali b. Muhammed (ö. 816/1413), *et-Ta'rifât*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1416/1995.

- Çelebi, Kâtip, *Keşfu'z-Zunûn*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1941.
- Doğan, Hüseyin, *İlk Dönem İslâm Kelâmcılarında Dinsel Metinleri Anlama ve Te'vîl Problemi*, Samsun: Kardeş Ofset Matbaası, 2011.
- Doğan, İsa, *İmam Zeyd b. Ali (Hayatı, Mücadelesi, Bilge Kişiliği, Görüşleri ve Çağımızdaki Önemi)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2009.
- Ebû Zeyd, Nasr Hâmid, *Dinsel Söylemin Eleştirisi –Dinsel Metinleri Anlamada Bilimsel Bir Yönteme Doğru-*, çev. Fethi Ahmet Polat, Ankara: Kitabiyat Yay., 2002.
- , *el-İtticâhu'l-'aklî fi't-tefsîr–Dirâse fi kadiyyeti'l-mecâz fi'l-Kur'ân 'inde'l-Mu'tezîle*, Beyrut 1993.
- , *Felsefetü't-Te'vîl: Dirâse fi te'vîli'l-Kur'ân 'inde Muhyiddîn İbni'l-Arâbi*, Beyrut: Dâru't-Tenvîr, 1993.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed (ö. 370), *Tehzîbü'l-lüga*, nşr. İbrahim el-Ebyârî, Kahire: Dâru'l-Kâtibi'l-'Arabî, 1967.
- Galli, A. M. Ahmed, “Mâtürîdî'nin Tefsirinin Bazı Yönleri”, çev. Hanifi Özcan, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: IV, İzmir, 1987.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed (ö. 505/1111), *Kânûnu't-te'vîl*, tah. Muhammed Zâhid el-Kevserî, Kahire 1359/1940.
- , *Cevâhiru'l-Kur'ân ve dürreruh*, Beyrut: Dâru'l-Kütübî-i-İlmiyye , 1426/2005.
- , *İlcâmü'l-'avâm 'an 'ilmi'l-Kelâm*, (*Mecmu'atü resâ'ili'l-İmâm el-Gazzâlî içinde*), nşr. Mu'tasım Billâh el-Bağdâdî, Beyrut 1985.
- el-Hâlidî, Sallâh 'Abdülfettâh, *et-Tefsîr ve't-te'vîl fi'l-Kur'ân*, Ürdün: Dâru'n-Nefâ'is, 1416/1996.
- Hâmuz, 'Abdülfettâh 'Ahmed, *et-Te'vîlü'n-Nahvi fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Beyrut: Mektebetü'r-Rüşd, 1984.
- İsfehânî, Ebû Kâsım Râgıp (öl.502/1108), *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*, İstanbul: Kahraman Yay., 1989.
- İbn 'Abbâs, *Tefsîru İbn 'Abbâs el-Müsemma Sahîfetü 'Aliyyi İbn Ebî Talha 'an İbn 'Abbâs fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-'Azîm*, tah. Râşid Abdülmün'im er-Recâl, Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfe, 1411/1993.
- , *Tenvîru'l-mikbâs min Tefsîri İbn 'Abbâs*, Beyrut: Dâru'l-Ceyl, ts.
- İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyin Ahmed (öl.395/1004), *Mu'cemu mekâyîsi'l-lüga*, nşr. Abdüsselâm Muhammed Hârun, Beyrut 1991.
- İbn Hanbel, Ahmed (ö. 241/855), *el-Müsned*, Beyrut ts.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed 'Abdillâh, *Uyûnu'l-ahbâr*, Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, Kahire 1928.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd (ö. 275/888), *es-Sünen*, nşr. M. Fu'âd Abdülbakî, Mısır 1373/1954.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn (ö. 711/1311), *Lisânu'l-'Arab*, Beyrut: Dâru Lisâni'l-'Arab, ts.

- İbn Teymiye, Takıyyuddîn 'Ahmed (ö. 728/1327), *el-İklîl fi müteşâbihi't-te'vîl*, (Mecmu'u Fetâvâ İçinde), nşr. 'Abdurrahmân b. Muhammed Kâsım, Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1991.
- İbnü'n-Nedîm, Ebu'l-Ferec Muhammed b Ya'kûb (öl.385/995), *el-Fihrist*, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1398/1978.
- Ja'afar, Muhammad Salleh, "Doğu'ya Yolculuk: İslâm Hermeneutiğinin Bir Tarzı Olarak Te'vîl", çev. Sabri Yılmaz, <http://www.Kelâm.Org/Kelâm Araştırmaları>, 2: 2, 2004.
- Kirmânî, Muhammed b. Hamza b. Nasr, *el-Burhân fi tevcihi müteşâbihi'l-Kur'ân*, tah. 'Abdülkâhîr 'Ahmed 'Atâ, Beyrut 1406/1986.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed (ö. 333/944), *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, nşr. Muhammed Müstefîd er-Rahmân, Bağdat 1983.
- Nasr, Seyyid Hüseyin, *Knowledge and the Sacred*, New York: Crossroad, 1981.
- en-Nevevî, Ebû Zekeriyâ, *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-lügât*, Beyrut ts.
- Öztürk, Mustafa, *Tefsir Tarihi Araştırmaları*, Ankara: Ankara Okulu Yay., 2005.
- Pak, Zekeriya, *Allah-İnsan İletişimi*, Ankara: İlahiyat Yay., 2005.
- er-Râzî, Fahrüddîn b. 'Ömer (ö. 606/1210), *Esâsu't-takdîs fi 'ilmi'l-Kelâm*, Beyrut 1995.
- Şâkir, 'Ahmed Muhammed, *et-Te'vîl*, Kahire: Dâiretü'l-Me'ârifî'l-İslâmiyye, 1933.
- Şimşek, M. Sait, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında İki Mesele*, İstanbul: Yöneliş Yay., 1997.
- Tatar, Burhanettin, *Felsefî Hermenötik ve Yazarın Niyeti –Gadamer Versus Hirsch-*, Ankara: Vadi Yay., 1999.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullâh Muhammed b. 'Ömer (ö. 528/1133), *Esâsu'l-belâga*, Beyrut: Dâru's-Sadr, 1979.
- Zühre, 'Ahmed 'Ali, *ez-Zâhir ve'l-Bâtın: Felsefetü't-te'vîl fi'd-diyânâti's-semâviyye*, Dimaşk: Dâru Ninevâ, 2005.